

Izv. prof. dr. sc. Sead Alić
Sveučilište Sjever, Koprivnica/Varaždin
 salic@unin.hr

STRAH OD SPOZNAJE IZVORA (STRAHA)

Sažetak: *U temeljima civilizacija leži izmirenje filozofijske riječi i riječi objava, logosa kao poretka riječi koji odgovara poretku stvari i s druge strane logosu Božje riječi. U suodnosu ova dva područja ljudskog istraživanja/ doživljavanja/spoznaje – leži tlo iz koje su niknule suvremene znanosti odnosno svijet kakav poznajemo. Posebno je važno u tom odnosu sagledati ulogu i značenje islamske filozofije koja je ostavila, još uvijek ne dovoljno poznat, utjecaj kako na kršćanske i židovske teologe, tako isto, pa i više, na rađanje europske znanosti, novovjekovne filozofije, književnosti.*

Rad želi podcrtati teze i načine razmišljanja, pa i doprinose filozofskih imena kao što su: Al Kindi, Muhamed ibn Zakaria al-Razi, Al-Farabi, Ahmed ibn Muhammed ibn Jakub, poznat i kao 'Ali al-Hazin i Miskawaih, Ibn Sina, Ibn Bagga, Ibn Rušd, Šihab al-Din Suhrawardi Maqtul, Ibn Arabi, Nasir al-Din Tusi...

Tekst želi pokazati konzekvence islamskog utjecaja na europsku filozofijsku misao, kao i konzekvence određenih prešućivanja tih utjecaja.

Upravo u prešućivanju nekih od tih utjecaja vidim i izvore dijela suvremenih 'nesporazuma' između Zapada i Islama, koje mediji svakodnevno fabriciraju i iz dana u da sve snažnije nadograđuju.

Ključne riječi: *islamska filozofija, Europa, Istok, Zapad, utjecaji*

Obično se naime kaže: *Islam je (možda) i pripomogao europskoj filozofiji tako što je za Europu sačuvao, prevodio i distribuirao mudrost antike, na kojoj se temelji zapadna civilizacija...* Kažem možda jer je prosječnom Europljaninu i takva pojednostavljena istina – nepoznata. No tu završava priča o islamu i počinje borba za demokratski svijet bez islama ili s neku drugu stranu islama.

Teza kojom želim zasjeći u gordijski čvor suvremenih igara civilizacija jednostavna je i razumljiva svakom duhu koji pokuša sagledati historijski slijed civilizacija, odnosno njihovo narastanje, slabljenje i odumiranje. Ona glasi: *Povijesna je i samoskrivljena nezrelost Zapada što je u jednom trenutku svog izrastanja prihvatio temelje islamske znanosti, kulture, pa i civilizacije, ali tako da se istovremeno oni koji su barem jedno tisućljeće razvijali tu civilizaciju označe barbarima i proglase vječnim neprijateljima.*

Iz tog ishodišta samo je korak do detektiranja svojevrsnog *kompleksa koji Zapad ima prema Islamu*. Nije jednostavno izgovoriti ovu rečenicu. S jedne strane može biti krivo razumljena kao navijačka, kao ona koja želi opravdati neke neopravdive svari i činjenice. Nije jednostavno i zbog toga što je evidentno da se suvremena znanost, tehnologije i napredak s pravom uglavnom danas vežu uz Zapad.

No zasjeći u srce problema znači napraviti pomak od privida moći, od *napretka* koji u osnovi nije napredak, od odlaska u svemir da bi se u njemu širila mržnja, od slobode medija pretvorene u čistu manipulaciju, od razvoja tehnologije koja je pomogla samo vlasnicima tih tehnologija a malo ili nimalo ljudskom rodu, pomak prema razumijevanju civilizacija na način na koji je jedino ispravno – kroz dijalog neopterećen navijanjem i manipuliranjem.

Od slobode se ne može pobjeći. Bježati se može ali sloboda je prirodno stanište ljudskoga duha. Historijske činjenice mogu se prešućivati; pobjednička povijest stoljećima može dominirati sviješću pojedinaca, no svaka će pobjeda prije ili kasnije pokazati svoje naličje. Onako kako se svaki rat jednom mora završiti, tako isto i igra prešućivanja u koju su nas gurnule političke, religijske, pa i akademske hijerarhije, jednom mora prestati.

Islamska je filozofija, smatra M. M. Sharif (ali ne samo on) bitno utjecala na kršćansku skolastiku i misticizam, pokazala kako historija može biti znanost, razvila indukciju i znanstvenu metodu, pripremila pokret humanizma i renesanse na Zapadu.¹

Sharif tako sugerira utjecaje koje je Islam preko islamske Španjolske i Sicilije izvršio na kršćanstvo (Europe još nije bilo). Tako spominje oslanjanje Tome Akvinskog na islamske mislioce, Danteovo preuzimanje teme Božanstvene komedije od Ibn Arabija (što Dantea nije spriječilo da opiše Proroka Muhameda u osmom krugu pakla).

Sharif također navodi niz stavova zapadnih mislilaca koji su se od 17. stoljeća polako oslobađali pritiska nužnosti da se konkurira islamu. Tako bilježi da je Kant zapisao: "Islam karakteriziraju ponos i hrabrost, jer propagira vje-

¹ M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije 2.*, August Cesarec, Zagreb, 1998. god., str. 353

ru ne čudima već osvajanjem, i utemeljen je na hrabrom asketizmu. Ovaj značajan fenomen duguje utemeljivaču koji je propagirao koncepciju Božjeg jedinstva. Plemenitost naroda koji je oslobođen od idolatrije postala je značajnim faktorom u dobivanju tog rezultata. Duh islama nije u bezvoljnoj suglasnosti, već u dobrovoljnom prihvaćanju Božje Volje, a to je iznad svega, plemenita kvaliteta visokoga reda.”²

Briffault, na kojeg se također poziva Sharif, izgovorio je iscjeljujuće riječi: “Premda ne postoji nijedan aspekt europskog rasta gdje odlučan utjecaj islamske kulture ne bi bio očit, on nigdje nije bio tako jasan i velik kao u moći koja predstavlja najvišu snagu – u prirodnim znanostima i znanstvenom duhu (...) Dug naše znanosti arapskoj ne sastoji se u iznenađujućim otkrićima revolucionarnih teorija; znanost duguje znatno više arapskoj kulturi, ona joj naprosto duguje svoje rođenje. Stari svijet je ... prednaučni; astronomija i matematika Grka bile su uvezene i nikada se nisu potpuno prilagodile grčkoj kulturi. Grci su sistematizirali, uopćili i teoretizirali, ali strpljivi putovi istraživanja, akumulacija pozitivnog znanja, točne metode znanosti, detaljna i produžena posmatranja i eksperimentalno istraživanje, bijahu potpuno strani grčkom temperamentu... Ono što nazivamo znanošću nastalo je u Europi na osnovi novog duha istraživanja, novih metoda istraživanja, na osnovi eksperimenta, posmatranja i mjerenja te razvoja matematike, u formi Grcima nepoznatoj. Ovaj duh i ove metode u europski su svijet uveli Arapi.”³

Aspekt o kojemu se još rjeđe piše i govori utjecaj je islamske teološke misli na svojevrsno izmirenje religijskog i znanstvenog pogleda na svijet. Premda je i mnogokoji islamski mislilac stradao od ‘pravovjernih’ posrednika Allaha, ipak je islamska teološka misao pronašla način usklađivanja i time otvorila prolaz većoj snošljivosti između vjere i znanosti.

Pitanje o Bogu u korijenima je cjelokupne filozofijske tradicije. Tamo gdje je prevagnulo znanstveno objašnjavanje svijeta, u krajnjim se pitanjima (primjerice početka svepostojeca) i znanstvenici nerijetko vraćaju ideji stvaratelja svijeta. U najmanju ruku svjetlost koja nam donosi informacije iz prošlosti (zbog udaljenosti iz koje dolazi) ne daje objašnjenja o prvim sekundama nastanka svijeta.

² M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije 2.*, August Cesarec, Zagreb, 1998. god., str. 356

³ M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije 2.*, August Cesarec, Zagreb, 1998. god., str. 358. Vidjeti također na stranici <http://www.fiqhcouncil.org/node/25> “There is no single aspect of European growth in which decisive influence of Islamic culture is not traceable... what we call science arose in Europe as a result of a new spirit of enquiry, of new methods of investigation, of the methods of experimentation, observation, measurement, of the development of Mathematics in a form unknown to the Greeks. That spirit and those methods were introduced into the European world by the Arabs [meaning Muslims].”

Znanstvene teorije o nastanku svijeta još uvijek su koncepti, vizije, zamisli, odnosno oblici koji manje ili nikako ne spadaju u znanstveno provjerljivo područje a više u prostore pripovijedanja o mogućim oblicima nastanka svijeta.

Interesantno je da sličnost podjele pristupa možemo prepoznati i u podjeli simpatija prema djelima i idejama Platona ili Aristotela. Dok je Platon skloniji idejama koje je relativno jednostavnije uvrstiti u teološke okvire, Aristotel je bliži istraživanjima prirode i pokušaju da se svijet objasni iz njega samoga. No i tada se, dakle i kod Aristotela, pojavljuju teze o prvom pokretaču, mišljenju mišljenja i sl. koje sugeriraju filozofskom terminologijom zazivanje ideje Stvoritelja svijeta.

Hegelova filozofija povijesti završava u svojevrsnoj teologiji.

Na stolu je dakle dualizam teologiziranog i filozofiziranog razumijevanja svijeta. Ne treba posebno naglašavati da i jedan i drugi koncept padaju ili opstaju upravo na uvjerljivosti svojih teza o Bogu.

Interesantna je i razlika između putanja kojima se kreće istočna i zapadna filozofija. Ono na što posebno treba skrenuti pozornost jest utjecaj islamske filozofije na utemeljenje znanstvenog pristupa, utjecaj koji je velikim dijelom odredio prioritetne pristupe u zapadnoj filozofiji.

Islamska se filozofija više okretala pokušajima većeg prožimanja filozofskog i teološkog pristupa. Nikada, osim rijetkih izuzetaka nije zapostavljala promišljanje ideje Boga.

Islamski su filozofi u središte svojih interesa stavljali izmirenje Božjih objava i filozofije (logike objavljene i logike filozofijske riječi). Mnogi su od njih (uz ostalo) bili liječnici. To je jedan od bitnih elemenata koji je utjecao na povezanost njihovih promišljanja sa životom. Tu se radala umješnost zaključivanja koje se ugleda na veličanstvenu prirodu. Tu se stvarao prostor mislima koje se dokazuju eksperimentom.

F. Wiedemann je s pravom smatrao da se radovi antike ne mogu mjeriti "s pažljivim provođenjem eksperimentalnih radova kod Birunija o specifičnoj težini, ili kod Heitama o raznim vrstama sjene, ili kod Kamala D-Dina o zrakama svjetlosti na kugli, pri čemu se kod posljednje dvojice na uzoran način povezuje teorija s eksperimentom. Na te se uzore nadovezuje Roger Bacon, iako ne doseže njihovu visinu, u svojim općim opažanjima o eksperimentu kao osnovi prirodoznanstvenog istraživanja. On tu metodu nije osnovao nego ju je samo sistematski prikazao. Istina, u nešto drukčijem obliku nego Arapi, pa je isto tako malo tvorac eksperimentalne metode kao što je Bacon Verulamski tvorac inovativne metode."⁴

⁴ Čedomil Veljačić, Razmeda azijskih filozofija II, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 318/319.

Al Farabi u desetom stoljeću analizira vrste inteligencije, a Ibn Sina stoljeće kasnije piše posebnu knjigu o psihologiji.

Ibn Tufail (Abubacer) svojom teorijom o prirodnom čovjeku, smatra Veljačić, najavljuje razmišljanja Jean-Jacques Rousseaua, a Ibn Sina slikom i opisom 'čovjeka koji lebdi' i koji je samo na temelju svojih misli svjestan sebe, najavljuje Descartesov *Cogito ergo sum*. (O gotovo pa identičnosti Ibn Sininih stavova s Descartesovim kasnijim razmišljanjima pisao je i E. Gilson u knjizi *Sources greco-arabes de l'augustinisme avicennisant*⁵, a autori poput J. L. Teichera smatraju da je Ibn Sinino rješenje odnosa racionalne i intuitivne spoznaje po svojoj originalnosti "nadišlo točku na kojoj je zastao Descartes"⁶). Teicher također smatra da je odgovor Leibniz-Wolfove škole na problem antinomije uma odnosno na pitanje vječnog ili stvorenog svijeta – u osnovi rješenje koje "snažno podsjeća na Avicenino"⁷.

Srednjovjekovne pak božićne pjesme nalaze svoje ishodište u Muhammedovom hvalospjevu Mariji, u stihovima o čijoj je ljepoti pisao profesor s Cambridgea A. J. Arberry u uvodu svog prijevoda Kur'ana. Veljačić tome pridodaje još nešto gotovo pa jednako važno: "U povijesti svjetske književnosti, međutim, nailazimo već i na smionije pretpostavke o tome da je ovaj hvalospjev Mariji bio vjerojatno uzor europske trubadurske poezije."⁸

Posebnu bi pozornost trebalo obratiti Ibn Sininoj teoriji inteligibilne intuicije, a u toj teoriji posebno dio u kojemu on govoreći o posebno nadahnutim ljudima za koje se čini da znaju stvari sami po sebi. Interesantno je da te ljude koji su obdareni "božjim duhom" shvaća ljudima koji inteligibilne istine mogu dohvatiti samo kada nađu "srednji član silogizma" (intuicijom ili poukom). Time se još u Ibn Sinino vrijeme širi područje *terminusa medijusa* i najavljuje da je medij nešto više od srednjeg člana zaključivanja. Dakle duša koja "plamti od intuicije" na razini je proročkoga i ne prima forme stvari po autoritetu nego "na osnovi njihova logičkog reda koji obuhvaća sve srednje članove"⁹.

Anselmov ontološki dokaz o postojanju Boga ima svoje temelje u filozofiji Ibn Sine, tj u suprotnosti 'nužnog' i 'mogućeg' bića, što je različito od Aristotelovog odnosa potencije i čina.

Utjecaj Ibn Sine na Tomu Akvinskog ogroman je. U svojim počecima Akvinski se stalno poziva na Ibn Sinu. Zanimljiv je paradoks na koji upućuje

⁵ Navedeno prema: Ćedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 320.

⁶ Ćedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 346.

⁷ Ćedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 347.

⁸ Ćedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 326.

⁹ Ćedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 349.

Kenelm Foster u djelu *Avicena and the Western Thought in the 13th century*, da je Toma Akvinski u djelu *Summa Theologiae* kada je okrenuo leđa Ibn Sini zapravo kritizirajući Ibn Sinu – kritizirao teze svojih ranih radova.¹⁰

Jedno od temeljnih pitanja suvremene filozofije ono je koje propituje kamo je filozofiju odvelo povjerenje u razumijevanje odnosa uzroka i posljedice kao temelja znanstvenog pristupa, filozofije kao takve i suvremenoga svijeta. Činjenica je da je značajnu ulogu u oblikovanju takvog pristupa imala i misao Ibn Rušda koji je svojim pristupom otvorio vrata suvremenim znanstvenim pristupima. No ne možemo se ne upitati nije li i dalje prisutna Al Ghazalijeva skepsa kako u percepciju osjetila tako isto i u aksiomatske istine. Al Ghazali, čovjek koji je prešao ogroman luk od skeptika do mistika, koji je svojim životom proživio kasnije kartezijanske meditacije, završio je u mističkoj dimenziji. “Za Ghazalija je”, piše Veljačić, “upravo ta vjera u mogućnost matematizacije svih znanosti neopravdana generalizacija. Govoreći o racionalnoj teologiji kaže da takva ‘znanost iako postiže svoj vlastiti cilj, time još ne postiže i moj cilj’”.¹¹

Descartesov *Ego cogito* Ibn Sina najavljuje svojom formulacijom “tubutal-niyyatiha” što je bliže *izvjesnosti o vlastitom biću* do kojega se ne dolazi samo mišljenjem, nego uvjerenje o postojanju na temelju mišljenja. Izvjesnost o vlastitom biću, kao da se hoće reći, ne može biti stvar logičkog zaključivanja, niti samo mišljenja kao takvoga. Onako kako je Jaspers mislio da Bog koji je dokaziv nije bog, na sličan način niti sveukupnost postojećega pa i mi u njemu ne možemo biti potvrđeni odnosom uzroka i posljedice odnosno logikom zaključivanja.

M. Horten je u djelu *Die Philosophie des Islam* objavljenom početkom 20. stoljeća, pišući o Razijevoj i Tusijevoj filozofiji zabilježio među ostalim i to kako “o duhovnoj kulturi islama nemamo ni pojma”.¹² Mislio je na Europu i europocentričko ‘preslagivanje’ znanja izvedeno tako da se u nizu od prevoditelja preko interpreta do velikih europskih filozofa nerijetko izgubio izvor načina razmišljanja odnosno rodno tlo pojedinih teza. Zato Jacobson u tekstu *The possibility of Oriental Influence in Hume’s Philosophy* objavljenom u *Philosophy East and West*, Vol. 19 iz 1969. godine piše o Europi koja je u vrijeme Hume-ova rada bila već više od dva stoljeća pod utjecajem istočne misli, te da su Hume

¹⁰ Vidjeti: Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 345.

¹¹ W. Montgomery Watt, *The Faith and Practice of Al-Ghazali*, London, 1963. Citirano prema: Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 353.

¹² Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 378.

i Leibnitz zapravo živjeli “u poplavi istočnih ideja”.¹³ Pritom dodaje kako je interesantno da se i Jacobson više orijentira na utjecaje budističke misli: “O vjerojatnosti i izvorima Humeova poznavanja znatno bliže islamske filozofije Jacobson u ovom fragmentarnom članku, ne piše ništa”.¹⁴

Luk od 1.000 godina završava načinom razmišljanja autora kao što su Rene Guenon, Frithjof Schuon, Titus Burckhardt ili Martin Lings. Njihova islamska imena manje su važna od njihovih pokušaja dubokih poniranja u ono iskonsko, zajedničko svih vjera, u misao koja ne bježi od svojih izvora i svojih konzekvenci, od misli kojih nije strah njihovog zajedničkog izvora.

Bilješka o autoru

Sead je Alić izvanredni profesor na Sveučilištu Sjever. Autor je desetak knjiga. Voditelj je Centra za filozofiju medija u Zagrebu, utemeljitelj nekoliko simpozija koji se redovito održavaju u Hrvatskoj. Glavni je urednik znanstvenog časopisa *In medias res*, a član je uredništva nekoliko drugih znanstvenih časopisa. Urednik je i nekoliko znanstvenih zbornika. Sudionik je pedesetak znanstvenih simpozija. Uglavnom se bavi filozofijom medija, ali na takav način da se propituju temeljni stavovi teologije, umjetnosti, politike, filozofije... Svoju djelatnost nije ograničio samo na teorijsko promišljanje, nego ju je proširio i na pokušaj praktičnog korištenja medija u svrhu edukacije. Suradivao je s HTV-om na projektima *Knjigom u glavu* i *Priče Hrvatskih otoka*, a trenutno razvija pretpostavke za davno već započeti projekt televizije nacionalnih manjina.

Fear of the knowledge of the Source (of fear)

Summary:

The reconciliation of the philosophical concept and the concept of revelation (of the *Logos*) as an order of words corresponding to the order of things and the *Logos* related to the divine revelation (God's revelation) on the other side, is built on the foundations of civilizations. The correlation between these two areas of human research/experience/knowledge is a fertile land from which modern science has emerged, i.e., the world as we know it. It is crucial to observe the role and meaning of the Islamic philosophy which has had an

¹³ Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 353.

¹⁴ Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija II*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 371.

impact, the extent of which is still insufficiently known, on both Christian and Jewish theologians and a much greater impact on the formation of the European science, modern philosophy, and literature.

The aim of this research paper is to emphasize the hypotheses and thoughts, as well as the contributions of the well-known philosophers, such as: Al-Kindi, Mohammad Ibn Zakariya al-Razi, Al-Farabi, Ahmad ibn Mohammad ibn Yacoub, known also as Ali al-Hazin and Ibn Miskawayh, Ibn Sina, Avempace (arab. Ibn Bajja), Ibn Rushd, Shahab al-Din Suhrawardi Maqtul, Ibn Arabi, Nasir al-Din Tusi, etc.

The purpose of this work is to show the consequences of the Islamic influence on the European philosophy, as well as the consequences of the specific failures to disclose the said influence.

The very withholding of some of the influences is also a source of some of the contemporary 'misunderstanding' between the West and Islam, generated and increased by the media every day.

Keywords: Islamic philosophy, Europe, East, West, influences